

Center for Strategic Studies of the
Islamic Republic of Iran Army

**Journal Of
Army Strategic Research**
Print ISSN:27834212
Volume 4, Issue 11
Spring 2025
P.P. 85 - 111

Military and Psychological Tactics of Imam Hussein (greetings to him) on Ashura

MohammadHassan Dehghan¹,AhmadReza Pourdastan ²,Mojtaba Zeineddini ³,Behzad Boronak

Abstract

The purpose of this article is to examine the military and psychological tactics of Imam Hussein (greetings to him) in the Ashura uprising. Addressing this issue can help achieve Islamic intellectual and military methods.

This article is a content analysis study that was conducted in three stages (data collection, open coding and data analysis, and extraction of concepts and categories). In order to collect data (sermons, conversations, and orders), documentary methods and library techniques were used.

The uprising of Imam Hussein (greetings to him) occurred at a time when the Islamic society had clearly deviated from the divine path and the atmosphere of the society was inconsistent with Islamic teachings and rulings, and Islam was at risk of destruction and distortion. In fact, by recognizing the incompetence of the ruling regime of the time as the main challenge of society and considering its context and causes, a fundamental solution was considered, which was accompanied by extraordinary military and psychological tactics. These tactics and techniques include: accurate assessment of the battlefield, appropriate and correct use of terrain features, arrangement of planned military formations to counter sudden enemy attacks, recitation of epic poems, explanation of the identity and spiritual status of the Holy Family of the Ahl al-Bayt (peace be upon them), exposing falsehood and denigrating the enemy's lineage, creating a rift and polarizing the enemy, and using central insight and ethics to make the most of the imbalance between the warring parties and the difficult and imposed conditions.

Keywords: Imam Hussein (greetings to him), Ashura uprising, Military techniques, Psychological techniques, Leadership principles

Citation: Dehghan, MohammadHassan,Pourdastan, AhmadReza, Zeyn-Aldini, Mojtaba, Boronak, Behzad (2025). The foundations of Imam Hussein's(greetings to him) military thoughts and experience in the Ashra uprising. *Journal Of Army Strategic Research*, 4(11), 85-111..

1- Assistant Professor, Faculty of Defense, National Defense University and Research Institute, Tehran, Iran

2- Assistant Professor, Command and Staff College, Army Command and Staff University, Tehran, Iran

3- Assistant Professor, Faculty of Defense, National Defense University and Research Institute, Tehran, Iran

4- PhD student in Strategic Defense Sciences,Defense Faculty, National Defense University and Research Institute, Tehran, Iran(Responsible author) Email: b.boronak54@gmail.com

---

Received:2025/03/05

Article Type: Research - based

Accepted:2025/05/11

تاکتیک‌های نظامی و روان‌شناختی امام حسین (علیه السلام) در عاشورا

محمدحسن دهقان^۱، احمدرضا پوردستان^۲، مجتبی زین الدینی^۳، بهزاد برونگ^{۴*}

چکیده

هدف این نوشتار، بررسی تاکتیک‌های نظامی و روان‌شناختی امام حسین (علیه السلام) در قیام عاشورا است. پرداختن به این موضوع می‌تواند به دستیابی به روش‌های فکری و نظامی اسلامی کمک کند. این مقاله، یک پژوهش تحلیلی محتوا است که در سه مرحله (گردآوری داده‌ها، کدگذاری باز و تحلیل داده‌ها، استخراج مفاهیم و مقوله) انجام شده است. به‌منظور گردآوری داده‌ها (خطبه‌ها و گفتگوها و دستورات) از روش اسنادی و فن کتابخانه‌ای بهره برده شده است.

قیام امام حسین (علیه السلام) در زمانی رخ داد که جامعه‌ی اسلامی، به‌گونه‌ای مشهود از مسیر الهی منحرف شده و فضای جامعه با تعالیم و احکام اسلامی ناهم‌سو بوده و اسلام در معرض نابودی و تحریف قرار داشت. در واقع با تشخیص عدم صلاحیت حاکمیت وقت به‌عنوان چالش اصلی جامعه و در نظر داشتن زمینه‌ها و علل آن، راه حلی اساسی مدنظر بوده است که با تاکتیک‌های نظامی و روان‌شناختی فوق‌العاده همراه بوده است. این تاکتیک‌ها و تکنیک‌ها شامل: ارزیابی دقیق از میدان نبرد، استقاده مناسب و صحیح از عوارض زمین، چینش آرایش نظامی برنامهریزی‌شده در مقابله با حملات ناگهانی دشمن، خواندن اشعار حماسی، تبیین هویت و جایگاه معنوی خاندان مطهر اهل بیت (علیه السلام)، افشای باطل و تحقیر نسب دشمن، ایجاد شکاف و دوقطبی سازی دشمن، بصیرت محوری و اخلاق مداری بیشترین بهره را از عدم توازن طرفین جنگ و شرایط سخت و تحمیل شده، برد.

واژگان کلیدی: امام حسین (علیه السلام)، قیام عاشورا، فنون نظامی، فنون روان‌شناختی، اصول

رهبری

استناد: دهقان، محمدحسن؛ پوردستان، احمدرضا؛ زین الدینی، مجید؛ برونگ، بهزاد (۱۴۰۴). مبانی تفکرات و تجارب نظامی امام

حسین (علیه السلام) در قیام عاشورا. فصلنامه پژوهش‌های راهبردی/ ارتش ۴(۱۱). ۱۱۱-۸۵

۱. استادیار، دانشکده دفاع، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران
۲. استادیار، دانشکده فرماندهی و ستاد، دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش، تهران، ایران
۳. استادیار، دانشکده دفاع، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران
۴. دانشجوی دکتری علوم دفاعی راهبردی، دانشکده دفاع، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

Email: b.boronak54@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۲/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۱

نوع مقاله: پژوهشی

مقدمه

یکی از مسائل مهم در اندیشه نظامی اسلام، «جهاد» است که محور بسیاری از مسائل دیگر محسوب می‌شود. درک مفهوم و ماهیت جهاد، شرایط و مقررات آن، اهمیت این مسئله در اسلام و شناخت مسائل مرتبط با آن بستگی تمام به درک و شناخت توحید، عدل و قسط، دعوت به سوی خدا و جایگاه و کرامت انسان دارد. (جمشیدی، ۱۳۸۰: ۱۵۱ - ۱۵۵).

«جهاد» جنگ مشروع در راه خدا و عنوان یکی از ابواب فقه اسلامی و از فروع دین است که با هدف دفاع از مسلمانان و نیز مبارزه با دشمنان اسلام برای مقابله با هجوم آنان یا گسترش دعوت اسلامی انجام می‌شود. جهاد در اسلام، نه یک لشگرکشی «ظالمانه» برای کشورگشایی و غصب سرزمین‌های دیگران است و نه غنیمت‌گیری و تصاحب اموال آنان جهت توسعه مادی، بلکه حرکتی است هدفمند جهت گسترش صلح، معنویت و آزادی، مبارزه با ظلم، برداشتن موانع آزادی ملت‌ها و دفاع از دین و جان مسلمانان در مقابل هجوم دشمنان؛ در این میان امام حسین (علیه السلام) را باید بزرگ‌ترین جهادگر اسلام دانست؛ جهادگری که تمام هستی و دارایی خود را در جریان قیام عاشورا در راه جهاد فی سبیل‌الله فدا کرد و حیات ابدی دین پیغمبر خاتم (صلی‌الله علیه و آله) را محقق ساخت.

قیام عاشورا حرکتی جهادگرانه و سرشار از درس‌های نظامی، اخلاقی و روان‌شناختی است. در این جهاد هدف امام اصلاح انحرافات ایجاد شده در دین الهی و هدایت انسان‌ها بوده که بر اساس منطق و الگوی قرآنی تنظیم شده است. امام حسین (علیه السلام) از لحاظ دانش نظامی، شخصیتی بسیار آگاه و باتجربه بود و با ارزیابی و برنامه‌ریزی دقیق می‌دانست که در چنین شرایطی که از جهت تعداد نفرات جنگی توازن مناسبی بین دو طرف جنگ وجود ندارد، باید استراتژی دفاعی را با سرعت پیش بینی کند. وقوع واقعه عاشورا در دشت نینوا و قرارگیری در وضعیت دشوار آن زمان به دلیل عدم امکان اختیار مکان مناسب، شرایط را به نحوی پیش برد که امام حسین (علیه السلام) می‌بایست برای مقابله با حملات ناگهانی دشمنان ارزیابی دقیق نظامی انجام می‌داد.

قیام امام حسین (علیه السلام) در منابع مختلف تاریخی بیان و تحلیل شده است اما آنچه که در این میان مغفول واقع شده، تحلیل جامعی از تاکتیک‌های نظامی، روان‌شناختی و رهبری از بطن بیانات امام است. به نظر می‌رسد آنچه امروزه می‌تواند راه گشای فهم بسیاری از وقایع،

دستورات و جهاد امام باشد، تحلیل و تبیین دانش نظامی و رهبری امام، از بطن کلام ایشان است.

پیشینه تحقیق

عنوان	هدف قیام امام حسین (علیه السلام) از زبان امام
محقق	ناصر بهرامی (۱۳۹۴)
نوع / روش	روش: توصیفی / کتابخانه‌ای-اسنادی
سؤال تحقیق	هدف قیام امام حسین (علیه السلام) در بیانات و نامه‌های ایشان چه بوده است؟
فرضیه	ندارد
نتیجه	امام حسین (علیه السلام) با هدف احیای دین و سنت فراموش شده رسول خدا (صلی الله علیه و آله) قیام کرد و در نامه‌ای به جمعی از بزرگان بصره و همچنین در سخنان متعدد، با اشاره به بدعت‌های موجود در جامعه، هدف خود را مبارزه با بدعت‌ها، مفساد دستگاه بنی‌امیه و رهایی اسلام از چنگال منافقان و دشمنان خدا بیان می‌کند. امام در نامه‌ای به جمعی از بزرگان بصره به بدعت‌های موجود در جامعه اشاره کرده و هدفش را از قیام بر ضد حکومت یزید، احیای سنت و مبارزه با بدعت‌ها معرفی می‌کند. می‌فرماید: «وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ وَ سُنَّةِ نَبِيِّهِ (صلی الله علیه و آله) فَإِنَّ السُّنَّةَ قَدْ أَمِيتَتْ وَإِنَّ الْبِدْعَةَ قَدْ أَحْيَيْتْ وَإِنَّ اسْتَمِعُوا قَوْلِي وَ تَطِيعُوا أَمْرِي، أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ»؛ (من شما را به کتاب خدا و سنت پیامبرش فرا می‌خوانم؛ چراکه (این گروه) سنت پیامبر را از بین برده و بدعت (در دین) را احیا کردند. اگر سخنانم را بشنوید و فرمانم را اطاعت کنید، شما را به راه راست هدایت می‌کنم).
عنوان	راهبردها و تاکتیک‌های تبلیغ در نهضت امام حسین (علیه السلام)
محقق	حسین کوهستانی (۱۳۸۹)
نوع / روش	روش: توصیفی - کتابخانه‌ای
سؤال تحقیق	استراتژی‌های حرکت تبلیغی امام حسین (علیه السلام) چیست؟
فرضیه	ندارد
نتیجه	از راهبردهای تبلیغی امام حسین (علیه السلام) می‌توان اشاره کرد به: ۱. روشنگری و ارتقای سطح سلامت ۲. دین مداری ۳. حق‌گرایی ۴. تکلیف محوری ۵. دشمن شناسی و معرفی چهره واقعی دشمنان ۶. ظلم‌ستیزی و محرومیت‌زدای ۷. رضا و تسلیم ۸. صبر و مقاومت ۹. مساوات
عنوان	گزارشی از مذاکرات در رخدادهای عاشورا
محقق	عبدالرحیم فنوات (۱۴۰۱) / دانشگاه فردوسی مشهد
نوع / روش	روش: استقرایی - تحلیلی
سؤال تحقیق	جزئیات مذاکرات طرفین در رخدادهای عاشورا چه بوده است؟
فرضیه	ندارد

نتیجه	مذاکرات میان امام حسین و مأموران دولت یزید در سه مرحله؛ در مدینه، نزدیکی کوفه و کربلا انجام شد. این مذاکرات که به ترتیب با فرماندار مدینه، حر بن یزید ریاحی و عمر بن سعد صورت گرفت، گاه نتیجه‌بخش بود و فرصت‌هایی را در اختیار امام قرار می‌داد و گاه ن به بن‌بست می‌رسید. از مذاکرات امام حسین (علیه‌السلام) و مأموران دولت اموی در نهایت نتیجه مطلوبی حاصل نشد؛ نبرد عاشورا زمانی آغاز شد که مذاکرات به بن‌بست کامل رسید. کار سفیران خاتمه یافت و تیرهای جنگی، اردوگاه امام را نشانه گرفتند.
عنوان	روش شناسی فرهنگی دعوت و جلب اطاعت در قیام عاشورا
محقق	مهدی فرهودفر (۱۳۹۹)
نوع / روش	روش: توصیفی - تحلیلی
سؤال تحقیق	در قیام عاشورا، برای دعوت و جلب اطاعت عموم جامعه چه روشی در پیش گرفته شد؟
فرضیه	ندارد
نتیجه	با شناخت ابعاد روش‌های دعوت در نهضت سیدالشهداء، قیام عاشورا حرکتی فقط سیاسی و نظامی قلمداد نمی‌شود بلکه دعوتگران آن حرکت‌های همه‌جانبه را در عرصه دین و سیاست و جامعه برای ایجاد فرهنگ و معیار فرا عصری بر مبنای عناصر منطق و عقلانیت و نیز عواطف و احساسات سامان داده‌اند. بنابراین رهبر قیام عاشورا برنامه‌ریزی فرهنگی دقیقی برای جامعه‌ی زمانه خود داشتند که هم‌زمان آن را در حکم الگوی کاربردی، به نسل‌های آینده‌ی جامعه‌ی بشری عرضه داشتند. البته در این قیام، به‌طور عمده بر منابع انسانی توجه شده است که لازمه‌ی نخستین و اصلی هر حرکت اجتماعی است.
عنوان	تحلیل کارکرد ارتباطی رجزهای یاران امام حسین (علیه السلام) در قیام عاشورا
محقق	علی وحیدی فردوسی (۱۳۹۵) / دانشگاه باقرالعلوم (علیه السلام)
نوع / روش	روش: تحلیل محتوای کیفی
سؤال تحقیق	کارکرد رجز در واقعه عاشورا از منظر ارتباطی چه بوده است؟
فرضیه	ندارد
نتیجه	استفاده از رسانه رجز در این رویداد را می‌توان - علاوه بر کارکردهای رایج این ابزار در آن دوران - در راستای اهداف قیام و به‌مثابه یک ابزار تبلیغی و تبیینی برای معرفی جهت‌گیری‌های قیام و رفع شبهات مطروحه از سوی دستگاه اموی برعلیه خاندان نبوی دانست. از این منظر کارکرد «آگاهی‌بخشی» - که از جمله نقش‌های ارتباطی است - را می‌توان در این رجزها مشاهده کرد. این پژوهش نشان داد که حرکت در مسیر ترسیمی امام حسین (علیه‌السلام) و تبیین اهداف آن حضرت از قیام، در رجزهای یاران امام حسین (علیه‌السلام) کارکردی «آگاهی‌بخش» داشته است.
عنوان	تحلیل محتوای مکاتبات و مذاکرات امام حسین (علیه السلام) در جریان قیام عاشورا و تخریح مدل منطقی آن
محقق	فتحیه فتاحی زاده - حمیده بابازاده (۱۳۹۶)

نوع / روش	روش: تحلیل داده بنیاد
سؤال تحقیق	ندارد
فرضیه	ندارد
نتیجه	<p>امام (علیه‌السلام) در خلال سخنان خود مسائل مرتبط با شخصیت معاویه، یزید و سایر حاکمان و فرماندهان و همچنین علل مخالفت و دشمنی آنان با اهل‌بیت (علیه‌السلام) را بیان کرده‌اند که بر اساس مدل تحلیلی یک جنگ شامل دو موضوع «شخصیت فرماندهان» و «علل شکل‌گیری جنگ» می‌باشد و از اهمیت بالایی در تحلیل یک واقعه نظامی برخوردار است. در موضوع شخصیت فرماندهان، عدم اعتقاد صحیح به خداوند، سنت پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه و آله)، ولایت ائمه و قیامت از ویژگی‌های اعتقادی آنان و سنت شکنی، گم‌کردن افراد نالایق به مناصب حکومتی، انحراف طلبی با تحریف معنوی قرآن، ترویج باطل و کتمان حقایق، گرفتن بیعت اجباری و کشتار مؤمنان بی‌گناه، پیمان‌شکنی، خدعه و نیرنگ و دنیاپرستی از ویژگی اخلاقی و رفتاری است. در میان این ویژگی‌ها پیمان‌شکنی و خدعه و نیرنگ از دیدگاه امام (علیه‌السلام) ویژگی مشترک همه حکومت‌های باطل می‌باشد.</p> <p>از دیدگاه امام (علیه‌السلام) ریشه قیام و دشمنی آنان با علویان در: ۱. مشکلات اعتقادی ۲. بیعت شکنی مردم با امام (علیه‌السلام) و دوستی با دشمن ۳. فریب خوردگی مردم و پیروی از شیاطین و حاکمان ستمگر ۴. دنیاپرستی و حکومت طلبی می‌باشد.</p>
عنوان	تجهیزات جنگی امام حسین (علیه‌السلام) و یارانش در واقعه عاشورا
محقق	مصطفی صادقی (۱۳۹۷)
نوع / روش	روش: توصیفی - اسنادی
سؤال تحقیق	امام حسین (علیه‌السلام) و یاران او در کربلا چه تجهیزات جنگی در اختیار داشته و این سلاح‌ها چگونه تهیه شده است؟
فرضیه	امام و یارانش سلاح مسافر داشتند و تجهیزات نظامی بیشتر، در دست یارانی بود که از کوفه یا لشکر عمر سعد به آن حضرت پیوستند.
نتیجه	<p>شخص امام جز شمشیر، سلاح دیگری نداشت و از آن استفاده نکرد. اما یاران او سلاح‌هایی چون تیر و نیزه و برخی زره کلاهخود همراه داشته‌اند. بررسی بیشتر نشان داد که این یاران کسانی هستند که از کوفه به تدریج و در شرایط سخت و ناامن به امام ملحق شده‌اند. دسته‌ای دیگر از شهدای کربلا کسانی‌اند که از لشکر عمرین سعد به امام پیوستند و روشن است که آنان نیز مسلح بودند. بنابراین می‌توان گفت امام و کسانی که از مدینه همراه او آمدند و یا افرادی نام و نشانی از جنگ افزارهای آنان نیست، جز سلاح مسافر که شمشیر است، نداشتند.</p>
عنوان	الگوی رهبری امام حسین (علیه‌السلام) در قیام عاشورا
محقق	محمدحسین رحمتی - حسین خنیفر - ابراهیم کتابی (۱۳۹۵)
نوع / روش	نوع: بنیادی / روش: توصیفی - کیفی

سؤال تحقیق	اصول و روش‌های رهبری امام حسین (علیه السلام) در قیام عاشورا
فرضیه	ندارد
نتیجه	روش‌های امام برای هدایت افراد نیز کاملاً در جهت هدف ایشان تعریف شده است؛ به‌طور مثال روشنگری در رهبری امام نقش بسیار پررنگی ایفا می‌کند. روشنگری امام، تمام مخاطبان ایشان را شامل می‌شود. ایشان با سخنرانی‌های فراوان، اتمام حجت‌ها، نصیحت‌ها و... در هدایت افراد سعی دارند؛ البته رفتن به‌سوی حق با انتخابی علاقمندانه و آگاهانه. در واقع انتخابی از سر بصیرت و نه از سر هیجانات و تبلیغات و احساسات و از سر ناچاری. بصیرت‌دهی به افراد از مواردی است که امام به شدت بر آن اصرار دارند.

در تحقیقات بررسی شده فوق به برخی از اهداف امام حسین (علیه السلام) از قیام عاشورا، از جمله اصول و روش‌های نظامی، رهبری و روان‌شناختی اشاره شده اما بسیاری از نکات این مؤلفه‌های یاد شده در قیام عاشورا مغفول مانده که در این مقاله به‌طور جامع به تحلیل و تبیین این روش‌ها پرداخته شده است.

روش‌شناسی:

روش تحلیل محتوا، روشی است برای جمع‌آوری اطلاعات و تحلیل آن، در تحلیل محتوا به‌جای مشاهده‌ی مستقیم رفتار مردم یا پرسش در مورد آن به ارتباطاتی که به وجود آورده و پیام‌های که رد و بدل کرده‌اند توجه و در مورد آن سؤال و تحلیل می‌شود. تحلیل محتوا متون، نامه‌ها، سخنرانی‌ها، کتب، اشعار، خطبه‌ها و هر سند دیگری را مورد مطالعه قرار می‌دهد. (صدیق سروستانی، ۱۳۷۵: ۱۱۴) در این گام به روش کتابخانه‌ای، به کتب، مقالات، پایان نامه‌ها و جست‌وجوی اینترنتی و ترجمه موارد مرتبط، اقدام گردید. حاصل آن در متن پژوهش منعکس است.

این روش تحقیق، شامل مرحله کدگذاری باز می‌باشد. به گفته صاحب‌نظران در کدگذاری باز، پژوهشگر آزادانه و با توجه به دانش ضمنی در زمینه موجود به نام‌گذاری مفاهیم (همان کدها) می‌پردازد و محدودیتی برای کدها در نظر نمی‌گیرد. به همین دلیل در پژوهش حاضر متون نامه‌ها، خطبه‌ها و گفتگوهای جمعی امام در بازه زمانی مشخص مورد تحلیل و بررسی عمیق قرار گرفت و به مرحله کدگذاری باز رسید که تعدادی کد استخراج گردید. در مرحله بعد به جفت کردن کدها و یادداشت‌های تحلیلی و هم خانواده کردن آنها پرداخته شد و مفاهیم کدهایی که از نظر مفهومی شبیه یکدیگر بودند، در یک طبقه جای گرفتند و کدهای محوری استخراج شد. (باطنی، ۱۴۰۱)

مراحل و فعالیت‌های تحقیق:

مرحله اول، طراحی تحقیق: گام اول، مرور اولیه ادبیات تحقیق - گام دوم، طراحی سوال‌ها
مرحله دوم، ادبیات تحقیق: گام سوم، مرور ادبیات تحقیق
مرحله سوم، گردآوری داده‌ها: گام چهارم، گردآوری داده‌ها
مرحله چهارم، تحلیل داده‌ها: گام پنجم، کدگذاری باز - گام ششم، استخراج مفاهیم
مرحله پنجم، نتیجه‌گیری و پیشنهادات: گام هفتم، نتیجه‌گیری - گام هشتم، پیشنهادات
یافته‌ها:

مفهوم شناسی:

اندیشه و تفکر

اندیشه در لغت به معنای «اندیشیدن»، تأمل کردن، تفکر کردن و به‌طور کلی اعمال خاص ذهن انسان است. به لحاظ وجودشناسی و منطقی نیز «اندیشه» و «فکر» بیانگر هر نوع کنش ذهنی فعال انسان صاحب عقل است. در این معنا، اندیشه به مفهوم عام و کلی مورد نظر است خواه دارای انسجام منطقی باشد و خواه نباشد. (جمشیدی، ۱۳۸۳: ۱۷۴-۱۷۶).

اندیشه نظامی

در معانی لغوی و از باب تعریف عام، اندیشه نظامی را «هرگونه تفکر و تأمل درباره امر و رأی نظامی» دانسته‌اند. ولی اگر بخواهیم تعریفی خاص و یا معرفت‌شناسانه از آن ارائه دهیم باید بگوییم که «اندیشه نظامی، تفکر و تأملی است منسجم، دارای چهارچوب نظری، اصولی و مستدل و با اهمیت در مورد امر یا رأی نظامی»؛ یعنی اندیشه نظامی تفکری است که به‌صورت قاعده‌مند و توأم با انسجام دورن‌گفتمانی به بررسی مسأله بقای مادی و معنوی یک جامعه پرداخته تا آن را در برابر خطرات و تهدیدات نظامی خارجی ایمن نماید و در جهت حصول به امنیت و تأمین منافع آن به چاره‌جویی بپردازد.

اندیشه نظامی اسلام

اسلام به‌عنوان دین خاتم، کامل‌ترین دین مرسل و دربردارنده تمام آنچه را که باید از دین نفس‌الامری از راه وحی بیان گردد، هست.

دین اسلام، مجموعه‌ای به هم پیوسته از باورها و اندیشه‌های برگرفته از وحی الهی در رابطه با جهان، انسان و آینده است که هدف آن هدایت انسان به سوی کمال حقیقی و به فعلیت رسیدن توانایی‌های اوست (حاجی صادقی، ۱۳۸۳: ۱۰۳).

قیام عاشورا

نهضت عاشورا یک حرکت احیاگرانه نسبت به اساس دین و احکام الهی بود. در مطالعه سخنان امام حسین (علیه السلام) تکیه فراوانی روی احیای دین و اجرای حدود الهی و احیای سنت و مبارزه با بدعت و فساد و دعوت به حکم خدا و قرآن دیده می‌شود. در قیام عاشورا هدف آن است که با مجاهدات عاشوراییان دین اسلام عزت خویش را باز یابد و حرمت‌های الهی دیگر بار محترم شمرده شوند و دین خدایاری شود.

مروری بر تاکتیک‌ها و تکنیک‌های نظامی امام حسین (علیه السلام) در کربلا

۱- ارزیابی میدان نبرد

وقوع نبرد عاشورا در دشت نینوا و قرارگیری در وضعیت دشوار آن زمان به دلیل عدم امکان اختیار مکان مناسب جهت دفاع از خود، شرایط را به نحوی پیش برد که امام حسین (علیه السلام) می‌بایست برای مقابله با حملات ناگهانی و ترورگونه دشمنان برنامه‌ریزی دقیق نظامی انجام می‌داد. نخستین اقدام سیدالشهداء (علیه السلام) در جریان ورود به منطقه سرزمین کربلا، بررسی ویژگی‌های این زمین بود که از جهات مختلف مورد بررسی قرار گرفت. سید بن طاووس و ابن نما حلی آورده‌اند: **ثُمَّ إِنَّ الْحُسَيْنَ عَلَيْهِ السَّلَامَ قَامَ وَرَكِبَ، وَصَارَ كُلَّمَا أَرَادَ الْمَسِيرَ يَمْنَعُونَهُ تَارَةً، وَيُسَاطِرُونَهُ أُخْرَى، حَتَّى بَلَغَ كَرْبَلَاءَ، وَكَانَ ذَلِكَ فِي الْيَوْمِ الثَّانِي مِنَ الْمَحْرَمِ، فَلَمَّا وَصَلَ قَالَ: مَا اسْمُ هَذِهِ الْأَرْضِ؟ فَقِيلَ: كَرْبَلَاءُ. فَقَالَ: أَنْزِلُوا، هَاهُنَا - وَاللَّهِ - مَحَطُّ رِكَابِنَا، وَسَفْكُ دِمَائِنَا، هَاهُنَا - وَاللَّهِ - مَحَطُّ قُبُورِنَا، وَهَاهُنَا - وَاللَّهِ - سَبَى حَرِيمِنَا، بِهَذَا حَدَّثَنِي جَدِّي. امام حسین (علیه السلام)** برخاست و سوار مرکبش شد و هرگاه اراده مسیری را می‌کرد یا با ممانعت سپاه اعزامی ابن زیاد، رو به‌رو می‌شد و یا دوشادوش او حرکت می‌کردند تا روز دوم محرم، به کربلا رسیدند. چون به آنجا رسید، فرمود: «نام این سرزمین چیست؟» گفته شد: کربلا. فرمود: «فرود آید که به خدا سوگند، اینجا، محل فرود آمدن مرکب‌هایمان و ریخته شدن خون‌هایمان است! به خدا سوگند، این جا قبر ما می‌شود و به خدا سوگند، اینجا خانواده ما اسیر می‌شوند. این‌ها را جدم به من فرموده است.» (میرطالبی، ۱۳۸۶: ۱۳۹)

کربلا منطقه‌ای در اطراف کوفه که ۷۰ کیلومتر با آن فاصله دارد. این منطقه زمینی زراعی است و قبیله بنی‌اسد در نزدیکی آن به زندگی و زراعت می‌پرداخته‌اند. شاخه‌ای از رود فرات نیز به نام «علقمه» از وسط این زمین می‌گذرد که درخت‌های نخل در اطراف آن رشد کرده محل مناسبی برای وقوف کاروان‌ها به‌ویژه در شرایط گرمای تابستان است. همچنین وجود یک تپه نسبتاً بزرگ و مشرف به میدان دشت کربلا که بعدها به‌عنوان تل‌الزینبی شناخته شد برای بررسی دقیق‌تر وضعیت دشمن مناسب به نظر می‌رسید. به همین جهت امام حسین (علیه‌السلام) خیمه‌گاه را در پشت تل‌زینبی مستقر کرد و با این انتخاب خیمه‌گاه از جلو به سمت شرق و از پشت سر به سمت مغرب کربلا قرار می‌گرفت. امام حسین (علیه‌السلام) با این انتخاب توانست محل درگیری‌ها را در بین تل‌زینبی و نهر علقمه محدود کند چرا که عدم محدودیت زمین با توجه به تعداد غیرقابل قیاس نفرات جنگی به سود بنی‌امیه تمام می‌شد. بنابر نظر شیخ سیدنبیل حسنی در کتاب *الاستراتیجیه/الحریه* صفحه ۱۰۳، امام حسین (علیه‌السلام) قبله را در سمت راست و طلوع خورشید را در مقابل خود قرار داد تا بر دشمن بیش از پیش تمرکز جدی داشته باشد. با این تعبیر محل معرکه در سمت چپ خیمه‌گاه قرار می‌گرفت که اکنون شامل خیابان‌های باب‌القبلة و باب‌السدره کربلاء است. (عبیات، ۱۳۹۹: ۱)

۲- حفر خندق

پس از شناخت ویژگی‌های جغرافیایی محل وقوع جنگ و تعیین محل استقرار سپاه خودی در مقابل سپاه دشمن، دومین اقدام مناسب تعیین راهبردهای دفاعی است. امام حسین (علیه‌السلام) در این خصوص اقدام به حفر خندقی در پشت خیمه‌ها کرد تا از نفوذ دشمن و شبیخون آنان از پشت سر جلوگیری نماید. محمد بن جریر طبری می‌نویسد: قال: وكانَ الحُسَيْنُ عليه السلام أتی بَقْصَبٍ وَحَطَبٍ إِلَى مَكَانٍ مِنْ وَرَائِهِمْ مُنْخَفِضٍ كَأَنَّهُ سَاقِيَّةٌ، فَحَفَرُوهُ فِي سَاعَةٍ مِنَ اللَّيْلِ، فَجَعَلُوهُ كَالْخَنْدَقِ، ثُمَّ أَلْقَوْا فِيهِ ذَلِكَ الْحَطَبَ وَالْقَصَبَ. سپس امام حسین (علیه‌السلام)، به‌جای گودی که در پشت خیمه‌ها قرار داشت و مانند جوی آبی بود، هیزم و نی آورد و در دل شب، آن جا را به شکل خندق درآوردند و هیزم و نی را در آن جا ریختند. (پاینده، ۱۳۸۳: ۴۲۳ - ۴۲۱)

۳- به هم بستن خیمه‌ها و چینش هلالی شکل آنها

امام حسین (علیه السلام)، در آغاز ورود به کربلا، نقطه‌ای را برای برپا کردن خیمه‌ها در نظر گرفت که در صورت وقوع درگیری با دشمن، از دو ویژگی برخوردار باشد: ۱. دشمن، از یک سو بیشتر نتواند به آن‌ها حمله کند؛ ۲. زنان و کودکان، امنیت بیشتری داشته باشند. از این رو، امام (علیه السلام) دستور داد خیمه‌ها را در منطقه‌ای زدند که پشت آن، نیزار بود، به گونه‌ای که دشمن نمی‌توانست از پشت به سپاه امام (علیه السلام)، حمله کند (محمدی ری شهری، ۱۳۸۸: ۶۷). طبری می‌نویسد: **خَرَجَ [الْحُسَيْنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ] إِلَى أَصْحَابِهِ، فَأَمَرَهُمْ أَنْ يُقَرَّبُوا بَعْضَ بُيُوتِهِمْ مِنْ بَعْضٍ وَأَنْ يَدْخُلُوا الْأَطْنَابَ بَعْضُهَا فِي بَعْضٍ، وَأَنْ يَكُونُوا هُمْ بَيْنَ الْبُيُوتِ إِلَّا الْوَجْهَ الَّذِي يَأْتِيهِمْ مِنْهُ عَدُوَّهُمْ**، از امام زین‌العابدین (علیه السلام) برایم نقل کردند که: حسین (علیه السلام) به سوی یارانش بیرون آمد و به آنان، فرمان داد که چادرهایشان را به هم نزدیک کنند و طناب‌های آن‌ها را در هم بتابند و خودشان، میان چادرها قرار گیرند و تنها سمتی را که دشمن از آن سو می‌آید، باز بگذارند. (پاینده، ۱۳۸۳: ۴۲۳ - ۴۲۱) و در گزارش ابن‌اعثم، می‌خوانیم: یاران حسین (علیه السلام)، فرود آمدند و بارها را در حوالی فرات، مستقر کردند و خیمه‌ها را برای خانواده حسین (علیه السلام) و فرزندان، بر پا نمودند و خویشاوندانش، خیمه‌های خود را در کنار هم قرار دادند و با طناب، آن‌ها را از سه طرف به هم متصل کردند و فقط یک راه از روبه‌رو برای برخورد با دشمن، باقی گذاشتند (محمدی ری شهری، ۱۳۸۸: ۶۸). چینش و آرایش خیمه‌های همراهان امام (علیه السلام)، به صورت هلالی بوده است که خیمه‌های اهل حرم، در بخش میانی آن قرار داشته و دو سوی آن تا میدان نبرد، کشیده شده بوده است. این دو طرف، احتمالاً خیمه‌های یاران بوده که به دلیل حضور ساکنان آن در میدان نبرد، غالباً خالی بوده است و از آن‌ها به عنوان سنگر یا دیوار دفاعی، استفاده شده است. (محمدی ری شهری، ۱۳۸۸: ۷۱)

۴- شعله ور کردن خندق با آتش

دشمن اموی هیچگاه فکر نمی‌کرد که در روز عاشورا با سدی دفاعی آتشین مواجه گردد که مانع از نفوذ آنان به لشکرگاه امام حسین (علیه السلام) از جهت پشت خیمه‌ها شود. امام حسین (علیه السلام) پس از آنکه در شب عاشورا دستور حفر خندق دادند، در روز عاشورا و در نخستین لحظات آغاز نبرد اقدام به آتش کشیدن آن‌ها کرد، به شکلی که این خط دفاعی دشمنان را شگفت‌زده کرد و تمام برنامه‌ریزی‌های آنان را بهم ریخت (عبیات، ۱۳۹۹: ۱). طبری و بلاذری می‌نویسند: **وقالوا: إذا عدوا علينا فقاتلونا ألقينا فيه النار؛ كي لا تُؤتي من ورائنا، وقاتلنا القوم من**

وَجِهٍ وَاحِدٍ. فَفَعَلُوا وَكَانَ لَهُمْ نَافِعًا. گفتند: چون دشمن به ما حمله کرد و با ما درگیر شد، در این جا، آتش می‌افکنیم تا از پشت سر، بر ما وارد نشوند و تنها از یک سو با آنان بجنگیم. چنین کردند و سودبخش هم بود. إِذْ أَقْبَلَ إِلَيْنَا مِنْهُمْ رَجُلٌ يَرْكُضُ عَلَى فَرْسٍ كَامِلٍ الْأَدَاةِ، فَلَمْ يَكْلُمْنَا حَتَّى مَرَّ عَلَى أَبِيانَا، فَتَنَظَرَ إِلَى أَبِيانَا، فَإِذَا هُوَ لَا يَرَى إِلَّا حَطْبًا تَلْتَهُبُ النَّارُ فِيهِ، فَرَجَعَ رَاجِعًا. به نقل از ضحاک مشرقی برایم گفت: هنگامی که دشمنان به سوی ما روی آوردند و به آتش برافروخته هیزم و نی نگریستند - همان آتشی که در پشتمان برافروخته بودیم تا از پشت سر به ما حمله نکنند، یکی از سواران غرق در سلاح آنان، به شتاب و بی آن که با ما سخنی بگوید، به سوی ما آمد و چون به خیمه‌هایمان نگریست و جز هیزم آتش گرفته، چیزی ندید، بازگشت. (پاینده، ۱۳۸۳: ۴۲۳ - ۴۲۱). ضحاک مشرقی، در این باره می‌گوید: وقتی به سمت ما آمدند، ناگهان، چشمشان به آتشی افتاد که از هیزم و نی، شعله می‌کشید. ما آن را پشت سرمان برافروخته بودیم تا از پشت، به ما حمله‌ور نشوند. او در ادامه، می‌افزاید که خیمه‌های یاران امام (علیه‌السلام)، چنان در محاصره آتش و دود بود که وقتی شمر از نزدیکی آن‌ها عبور کرد، چیزی جز خیمه‌هایی که آتش از آنها زبانه می‌کشید، ندید. (محمدی ری شهری، ۱۳۸۸: ۶۹)

۵- تعیین جبهه‌های سه‌گانه جنگ

به‌رغم اینکه امام حسین (علیه‌السلام) بر لزوم قرارگیری محل درگیری از یک جهت تأکید داشت ولی در عین حال جبهه‌های ۳ گانه جنگ و فرماندهان آن را معین کرد. این اقدام بر تسلط بیشتر فرماندهان در خصوص جبهه‌های مختلف کمک شایانی می‌کرد. فَجَعَلَ زُهَيْرَ بْنَ الْقَيْنِ فِي مَيْمَنَةِ أَصْحَابِهِ، وَحَبِيبَ بْنَ مَظَاهِرٍ فِي مَيْسَرَةِ أَصْحَابِهِ، وَأَعْطَى رَأْيَتَهُ الْعَبَّاسَ بْنَ عَلِيٍّ أَخَاهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ. زُهَيْرَ بْنَ قَيْنٍ رَأْسَ جَنَاحٍ رَاسِتٍ يَارَانِشَ وَحَبِيبَ بْنَ مَظَاهِرٍ رَأْسَ جَنَاحٍ چپ یاران‌ش، قرار داد و پرچمش را به برادرش عباس بن علی (علیه‌السلام) سپرد (پاینده، ۱۳۸۳: ۴۲۲). این مجموعه اقدامات و استراتژی‌های نظامی مورد استفاده توسط امام حسین (علیه‌السلام) نشان‌دهنده آن است که آن حضرت علاوه بر دانش و ابتکارات فوق العاده جنگی، با تمام قوا در مقابل دشمنان عزت‌مندانه جنگید. به‌راستی که حسین بن علی (علیه‌السلام)، مظهر عزت الهی و عاشورا، جلوه‌گاه حماسه و عزت حسینی و شعار دشمن‌شکن «هَيْهَاتَ مِنَّا الدَّلَّةُ!» میراث گران‌بهای اوست. وقوع نبرد عاشورا در دشت نینوا و قرارگیری در وضعیت دشوار آن زمان به دلیل عدم امکان اختیار مکان مناسب جهت دفاع از خود، شرایط را به نحوی پیش برد که امام (علیه‌السلام)

می‌بایست برای مقابله با حملات ناگهانی و ترور گونه دشمنان برنامه‌ریزی دقیق انجام می‌داد. امام حسین (علیه‌السلام) از جهت دانش جنگی، شخصیتی بسیار آگاه و باتجربه بود و به خوبی می‌دانست که در چنین شرایطی که از جهت تعداد نفرات جنگی توازن مناسبی بین دو طرف جنگ وجود ندارد، باید استراتژی دفاعی را با سرعت پیش بینی کند. (عبیات، ۱۳۹۹: ۲)

وقوع نبرد عاشورا در دشت نینوا و قرارگیری در وضعیت دشوار آن زمان به دلیل عدم امکان اختیار مکان مناسب جهت دفاع از خود، شرایط را به نحوی پیش برد که امام حسین (علیه‌السلام) می‌بایست برای مقابله با حملات ناگهانی و ترور گونه دشمنان برنامه‌ریزی دقیق انجام می‌داد.

مختصات جبهه جنگی دو لشکر

مختصات جبهه جنگی حضرت اباعبدالله الحسین (علیه السلام)	
(محدثی، ۱۳۷۶: ۹۶)	
نام عملیات: هیهات منا الذله	سال عملیات: ۶۱ هجری قمری
ماه عملیات: محرم الحرام	نوع عملیات (جنگ): جهاد ابتدایی
استراتژی حرکت و حمله: افشای چهره نفاق - تشکیل حکومت اسلامی	موضع جنگی: دفاعی
طول جبهه دفاعی (قطر نعل): ۱۸۰ متر	طول محور عملیات: ۳۶۰ متر
فاصله خیمه‌ها: ۲ متر	تعداد خیمه‌ها: ۵۰ عدد
ترکیب کیفیت نیرو: بنی‌هاشم، یاران، زنان، کودکان	وضعیت روحی و روانی: عاشقانی حفاظت پیشه
تعداد سواره نظام: ۳۲ نفر	تعداد پیاده نظام: ۴۰ نفر
تعداد کل نیروهای رزمی: ۷۲ نفر	فرمانده کل قوا: سیدالشهدا حسین بن علی (علیه‌السلام)
پرچم‌دار لشکر: ابوالفضل العباس (علیه‌السلام)	فرمانده سمت راست: زهیر بن قین
فرمانده سمت چپ: حبیب بن مظاهر	وضعیت تدارکات: محاصره کامل
وضعیت آب و آذوقه: محاصره (تشنگی و گرسنگی)	موقعیت جغرافیایی: قتلگاه
زمان و ساعت شروع حمله: دو ساعت گذشته از روز (۸ صبح)	رمز عملیات: لاحول و لا قوه الا بالله العلی العظیم
نوع آرایش جنگی: ساعتی - مثلثی - نعلی	تعداد برهم زدن آرایش دشمن: در سه مرحله که مرحله چهارم به جنگ تن‌به‌تن انجامید
طول مدت عملیات: ۸ ساعت	پایان عملیات: غروب آفتاب همان روز

فنون روان شناختی و عملیات روانی امام حسین (علیه السلام)

۱ - تبیین جایگاه و منزلت معنوی اهل بیت (علیه السلام)

امام حسین (علیه السلام) و اهل بیت ایشان در مواضع مختلف، با تکرار رابطه خود با پیامبر (صلی الله علیه و آله) با عبارت‌های گوناگون، به بیان جایگاه و منزلت خود پرداختند؛ زیرا بنی‌امیه برای مشروعیت بخشیدن به حکومتشان، از یک سو، خود را به مردم، به‌ویژه شامیان، به‌عنوان خویشاوندان نزدیک پیامبر (صلی الله علیه و آله) معرفی می‌کردند؛ چنان‌که مردم شام فکر می‌کردند تنها اقوام و خویشاوندان پیامبر (صلی الله علیه و آله)، بنی‌امیه هستند. (مسعودی، بی تا: ۴۳)

امام حسین (علیه السلام) در موارد گوناگون تبار خود را به کوفیان معرفی می‌نمود و در روز عاشورا، با یادآوری رابطه خود با پیامبر (صلی الله علیه و آله)، امام علی (علیه السلام) حضرت حمزه و جعفر طیار از روش‌های روان‌شناختی استفاده می‌کرد:

«أَلَسْتُ ابْنَ بَنْتِ نَبِيِّكُمْ، وَابْنَ وَصِيِّهِ وَابْنَ عَمِّهِ وَأَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ الْمَصْدُقِ لِرَسُولِ اللَّهِ بِمَا جَاءَ بِهِ مِنْ عِنْدِ رَبِّهِ، وَأَلَيْسَ حَمْزَةُ سَيِّدُ الشُّهَدَاءِ عَمِّي، وَأَلَيْسَ جَعْفَرُ الطَّيَّارِ فِي الْجَنَّةِ بِجَنَاحَيْنِ عَمِّي.» (مفید، ۱۴۱۴ ق: ۹۷)

ترجمه: آیا من، فرزند دختر پیامبرتان و فرزند وصی و پسرعمویش، اولین ایمان آورنده به خدا و تصدیق‌گر پیامبرش در آنچه از نزد پروردگارش آورده است، نیستم؟ آیا حمزه سیدالشهدا، عموی پدرم نیست؟ آیا جعفر شهید و پروازکننده (با دو بال در بهشت)، عمویم نیست.

امام حسین (علیه السلام) خطاب به ولیدبن عتبه، حاکم مدینه، در بیان علت نپذیرفتن بیعت با یزید، با مقایسه خصوصیات خود و یزید چنین بیعتی را غیرممکن دانستند:

«يَهَا أَلَا مِيرَانَا أَهْلَبَيْتِ النَّبُوَّةِ وَمَعْدِنِ الرَّسَالَةِ وَمُخْتَلَفِ الْمَلَائِكَةِ وَمَهْبِطِ الرَّحْمَةِ بِنَافَتِحِ اللَّهِ وَبِنَا يَخْتَمُ. وَيَزِيدُ رَجُلٌ شَارِبُ الْخَمْرِ وَقَاتِلُ النَّفْسِ الْمُحْتَرَمَةِ مُعَلِّنٌ بِالْفِسْقِ وَمِثْلِي لَا يُبَايِعُ مِثْلَهُ وَلَكِنْ نُصَبِحُ وَتُصَبِحُونَ نَنْظُرُ وَتَنْظُرُونَ أَيْنَا أَحَقُّ بِالْخِلَافَةِ وَالْبَيْعَةِ.» (ابن اعمش، ۱۳۹۱ ق: ۱۳)

ترجمه: ما خاندان نبوت و معدن رسالت و محل آمدودش فرشتگان و جایگاه رحمت هستیم. خداوند، امور را با ما می‌گشاید و با ما می‌بندد؛ و یزید، مردی فاسق، شراب‌خوار، آدمکش و اهل فسق و فجور آشکار است. همانند منی، با کسی همانند او، بیعت نمی‌کند؛ ولی ما و شما، صبح می‌کنیم و منتظر می‌مانیم تا معلوم شود که کدام یک برای بیعت و خلافت، شایسته‌تر است.

۲ - افشاء باطل

این روش در طول قیام عاشورا، توسط امام حسین (علیه السلام) و اهل بیت ایشان در مواضع مختلفی به کار گرفته شده؛ مثلاً امام (علیه السلام) در احتجاج با مروان بن حکم، با استناد به حدیث پیامبر (صلی الله علیه و آله)، نادرستی عقیده مروان (یزید امیرالمؤمنین است) را اثبات کردند: «فَقَدْ سَمِعْتُ جَدِّي رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ الْخِلَافَةَ مُحَرَّمَةً عَلَى آلِ أَبِي سَفْيَانَ فَإِذَا رَأَيْتُمْ مَعَاوِيَةَ عَلَى مَنبَرِي فَأَبْقُوا بَطْنَهُ وَ قَدْ رَأَى أَهْلَ الْمَدِينَةِ عَلَى الْمَنبَرِ فَلَمْ يَبْقُرُوا فَأَبْتَلَاهُمْ بِيَزِيدِ الْفَاسِقِ» (میرطالبی، ۱۳۸۶: ۲۰)

ترجمه: من از جدم رسول خدا شنیدم که خلافت برای خاندان ابوسفیان حرام است، هر وقت معاویه را در روی منبر من دیدید، شکم او را بشکافید. اهل مدینه، معاویه را در بالای منبر پیامبر دیدند و دل او را نشکافتند، در نتیجه به خلافت فرزند پلید او یزید دچار شدند.

۳- تحقیر نسب دشمن

در هر دو احتجاج، امام حسین (علیه السلام) با مروان بن حکم، ایشان او را با عبارتهای گوناگونی تحقیر کردند. ابتدا امام حسین (علیه السلام) در مجلس ولید بن عتبه، هنگامی که مروان خواستار دستگیری و قتل ایشان شد، با منسوب کردن مروان به مادربرگش، او را تحقیر کردند؛ زیرا زرقاء دختر موهب مادر بزرگ مروان، زن ناپاکی بود و پرچم فحشا بر فراز خانه‌اش افراشته بود. «يَا بَنَ الرَّزَقَاءِ، أَنْتَ تَقْتُلُنِي أَمْ هُوَ؟ كَذَبْتَ وَاللَّهِ وَ لَوْ مَتَّ». (ابن اثیر، ۱۴۰۷ ق: ۳۸۷)

ترجمه: ای پسر زن کبود چشم، تو می‌خواهی مرا بکشی یا او؟ به خدا، دروغ می‌گویی و پستی می‌کنی.

۴- تحریک عواطف انسانی

گاهی ممکن است یک مبلغ برای تحت تأثیر قرار دادن مخاطبان خود، از شیوه تحریک عواطف برای بیدار کردن وجدان‌های خفته کمک بگیرد. آنچه در این روش اهمیت دارد این است که مبلغ در چه موقع و به چه نحو و از کدام خصوصیت روحی انسان‌ها استفاده کند. (زندى همدانی، ۱۳۸۴: ۹۳)

امام حسین (علیه السلام) در خطبه روز عاشورا، سپاهیان بنی‌امیه را از عاقبت جنگ با ایشان ترساندند:

«فَإِنَّهَا تَقْطَعُ رِجَاءَ مَنْ رَكَنَ إِلَيْهَا وَ تَحْيِبُ طَمَعَ مَنْ طَمِعَ فِيهَا وَ أَرَاكُمْ قَدْ اجْتَمَعْتُمْ عَلَى أَمْرٍ قَدْ أَسْخَطْتُمُ اللَّهَ فِيهِ عَلَيْكُمْ، فَأَعْرَضَ بِوَجْهِهِ الْكَرِيمِ عَنْكُمْ وَ أَحَلَّ بِكُمْ نِقْمَتَهُ وَ جَنَّبَكُمْ رَحْمَتَهُ». (قرشی، ۱۴۲۹ ق: ۱۹۱؛ خوارزمی، بی‌تا: ۲۵۳؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۶)

ترجمه: شما را می‌بینم که بر کاری گرد آمده‌اید که خشم خدا را برایتان می‌آورد و او را از شما، روی گردان می‌کند و موجب نزول عذابش بر شما می‌شود.

۵- اقناع سازی و ایجاد شکاف در سپاه دشمن

همچنین امام نامه‌هایی را که مردم کوفه به ایشان نوشته بودند به حر نشان داد. برخی از کسانی که آن نامه‌ها را نوشته بودند، در میان لشکریان حر بودند. حر از نوشتن آن‌ها اظهار بی‌اطلاعی کرده، به امام عرض کرد که ما مأموریت داریم شما را به سمت کوفه سوق دهیم. در اینجا نکته ظریفی نهفته است که از لحاظ روانی برای دشمن شکننده بود و بدین‌وسیله آن تعداد از لشکریان حر وقتی خود حر از این قضایا و علت آمدن امام بر این منطقه اظهار بی‌اطلاعی کرد، به واقعیت امر آگاه شدند.

«يَا عُبَيْدُ بْنُ سَمْعَانَ! أخرجِ الخُرَجِيَّينَ اللَّذَيْنِ فِيهِمَا كُتِبَهُمُ إِلَيَّ. فَأُخْرِجَ خُرَجِيَّيْنِ مَمْلُوءَيْنِ صُحُفًا فَتَنْشُرْهُمَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ. فَقَالَ الْحَرُّ: فَإِنَّا لَسْنَا مِنْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كُتِبُوا إِلَيْكَ وَ قَدْ أَمَرْنَا إِذَا نَحْنُ لَقِينَاكَ أَلَّا نُفَارِقَكَ حَتَّى نُقَدِّمَكَ عَلَى عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ زِيَادٍ!» (ابومخف، بی‌تا: ۱۷۰)

ترجمه: ای عقبه بن شمعون! دو نامه از نامه‌های من در آن‌ها نوشته شده است را بیاورید. پس دو کیسه پر از روزنامه بیرون آورد و جلوی آن‌ها پهن کرد. حر گفت: ما از کسانی نیستیم که به تو نامه نوشتیم و به ما دستور داده شد که وقتی تو را دیدیم از تو جدا نشویم تا اینکه بر عبیدالله بن زیاد ادای احترام کنیم.

۶- ایجاد انگیزه حماسی در سپاه با نقد اخلاقی جامعه

امام حسین (علیه‌السلام) و یارانش قبل از نبردهای انفرادی به خواندن رجز می‌پرداختند.

بخشی از اشعاری از رجز خواندن امام:

كَفَرَ الْقَوْمُ وَ قَدِمَا رَعِبُوا / عَنْ ثَوَابِ اللَّهِ رَبِّ الثَّقَلَيْنِ
قَتَلُوا الْقَوْمَ عَلِيًّا وَ ابْنَهُ / حَسَنَ الْخَيْرِ كَرِيمِ الْأَبْوَيْنِ
حَنَقًا مِنْهُمْ وَ قَالُوا أَجْمَعُوا / احشُرُوا النَّاسَ إِلَى حَرْبِ الْحُسَيْنِ
يَا لِقَوْمٍ مِنْ أَنَاسٍ رُدِّلٍ / جَمَعَ الْجَمْعَ لِأَهْلِ الْحَرَمَيْنِ
ثُمَّ سَارُوا وَ تَوَاصَوْا كُلَّهُمْ / بِاجْتِيَاحِي لِرِضَاءِ الْمُلْحِدِينَ (ابن اعثم، ۱۳۹۱ ق: ۲۱۰-۲۱۲)

ترجمه: این قوم کافر شدند و از سابق، از ثواب الهی و از پروردگار جن و انس روی گردان شدند.

این قوم علی (علیه السلام) و فرزندش حسن (علیه السلام) را که پدر و مادرش بخشنده و کریم بودند کشتند. این قوم از روی خشم و کینه به یکدیگر گفتند: مردم را برای جنگ با حسین (علیه السلام) گرد آورید! فریاد از این قوم پست و رذل که جمعیت خود را علیه اهل حرم خداوند و پیامبرش (صلی الله علیه و آله) جمع کردند. سپس راه افتادند و به یکدیگر سفارش می‌کردند تا مرا برای رضایت کسی که پدر و مادرش ملحد بوده‌اند، به دام بیندازند.

اصول رهبری امام حسین (علیه السلام) در نهضت عاشورا

۱- اصل خداپرستی و تأکید بر عبادت و دعا

یکی از اصول رهبری امام که شاید بتوان نگاهی کلان‌تر، سایر اصول را ذیل آن جمع نمود. در زیر به نمونه‌ای از نقش و مناجات در رهبری امام در کربلا اشاره شده است.

امام حسین (علیه السلام) (شب عاشورا که لشکر عمرسعد خواست حمله را آغاز کند به برادرش ابوالفضل) فرمود: اِرْجِعْ إِلَيْهِمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تُؤَخِّرَهُمْ إِلَىٰ عِدْوَةٍ وَتَدْفَعَهُمْ عَنَّا الْعَشِيَّةَ لَعَلَّنَا نُصَلِّيَ لِرَبِّنَا اللَّيْلَةَ وَنَدْعُوهُ وَنَسْتَغْفِرَهُ، فَهُوَ يَعْلَمُ أَنِّي قَدْ كُنْتُ أَحِبُّ الصَّلَاةَ لَهُ وَتِلَاوَةَ كِتَابِهِ وَكَثْرَةَ الدُّعَاءِ وَالِاسْتِغْفَارِ.

ترجمه: به طرف آن‌ها برو اگر توانستی آنرا تا فردا تأخیر بینداز و حمله آن‌ها را امشب از ما دفع کن تا اینکه امشب برای پروردگاران نماز بخوانیم و دعا کنیم و استغفار کنیم زیرا خدا می‌داند که نماز برای او و تلاوت قرآن و دعای زیاد و استغفار را دوست دارم. (الشریفی، ۱۳۸۳:

۳۷۹)

آن حضرت موقعی که با حضرت ابوالفضل به طرف شریعه فرات می‌رفتند تا آب بردارند، تیری از سوی دشمن به ایشان اصابت کرد، به خدای تعالی عرض می‌کنند: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَشْكُو إِلَيْكَ مَا يَفْعَلُ بَابِنِ بِنْتِ نَيْيِكَ».

ترجمه: خدایا! من در درگاه تو از آنچه با پسر دختر پیامبرت انجام می‌دهند شکایت می‌کنم.

(شیخ مفید، ۱۴۱۴ ق: ۱۰۹)

امام حسین (علیه‌السلام) وقتی در میدان جنگ به شدت زخمی شده بودند، سرشان را به سوی آسمان بلند کردند و به خدا عرض نمودند: «إِلٰهِي إِنَّكَ تَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقْتُلُونَ رَجُلًا لَيْسَ عَلَيَّ وَجْهِ الْأَرْضِ ابْنُ نَبِيِّ غَيْرِهِ.»

ترجمه: خدایا! تو می‌دانی این‌ها کسی را می‌کشند که بر روی زمین پسر دختر پیامبری غیر از او وجود ندارد. (مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۲۸۱)

۲- عزت مداری

یکی از اصول و روش‌های رهبری امام (علیه‌السلام) که پایه قیام ایشان را تشکیل می‌داد، عزت‌مندی و ذلت‌ناپذیری بود. بیانی از امام حسین (علیه‌السلام) در این مورد: لَّا وَ اللَّهِ لَأُعْطِيكَ بِيَدِي إِعْطَاءَ الدَّلِيلِ وَ لَأُفْرِّقَ فِرَارَ الْعَبِيدِ. ثُمَّ نَادَى يَا عِبَادَ اللَّهِ إِنِّي عُدْتُ بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ أَعُوذُ بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مَتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ.

ترجمه: به خدا، نه دست خواری به شما خواهم داد و نه مانند بندگان فرار خواهم نمود سپس فرمود: ای بندگان خدا همانا من به پروردگار خود و پروردگار شما پناه برم از اینکه آزاری به من برسانید، به پروردگار خود و پروردگار شما پناه برم از هر سرکشی که به روز جزا ایمان نیاورد. (مطهری، ۱۳۷۷: ۱۳۶)

۳- اخلاق‌مداری نسبت به دشمن

امام در حساس‌ترین شرایط و تحت سنگین‌ترین فشارها اخلاق را فراموش نکردند؛ حتی در قبال دشمنان خود. آب دادن به حر و سپاهیان و حتی مرکب‌های آن‌ها، مروت و جوانمردی امام در مقابل دشمن را نشان می‌دهد. (ابراهیم کتابی، ۱۳۹۳: ۹۵)

۴- احکام مداری

امام (علیه‌السلام) حتی در شرایط جنگ هم احکام الهی و عبادت خدا را فراموش نکرد. از معروف‌ترین نمونه‌های احکام محوری امام حسین (علیه‌السلام) می‌توان به برپایی نماز جماعت همراه یارانشان در ظهر عاشورا اشاره کرد.

۵- آرایش دادن زمین عملیات

حرکت امام حسین (علیه‌السلام) سرشار از تعقل، واقع‌نگری و تدبیر می‌باشد. نمونه‌ای از تدبیر و واقع‌نگری امام در اقدامات نظامی و ارزیابی میدان نبرد که به لزوم حفظ امنیت و جان یاران خود اشاره می‌کند، قابل مشاهده است:

محمد بن جریر طبری می‌نویسد: قَالَ: وَكَانَ الْحُسَيْنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَتَى بِقَصَبٍ وَحَطَبٍ إِلَى مَكَانٍ مِنْ وَرَائِهِمْ مُنْخَفِضٍ كَأَنَّهُ سَاقِيَةٌ، فَحَفَرُوهُ فِي سَاعَةٍ مِنَ اللَّيْلِ، فَجَعَلُوهُ كَالْخَنْدَقِ، ثُمَّ أَلْفَوْا فِيهِ ذَلِكَ الْحَطَبَ وَالْقَصَبَ. (پاینده، ۱۳۷۶: ۴۲۱)

ترجمه: فرمود: امام حسین (علیه السلام) نی و هیزم را در پشت سرشان آورد که گویی نه‌ری بود در یک ساعت از شب آن را حفر کردند و مانند خندق انداختند و نی به آن می‌ریزد.

۶- تکلیف مداری الهی

ابراز مخالفت بسیاری از افراد هیچ‌کدام امام را از تکلیف الهی‌اش باز نداشت. (ابراهیم کتابی، ۱۳۹۳: ۹۶)

امام در جواب ام سلمه: مادر جان! من می‌دانم که به ظلم و عدوان کشته خواهم شد. خدای عزوجل می‌خواهد که حرم و جمع مرا پراکنده و سرگردان ببیند و اطفال مرا کشته یا اسیر ببیند درحالی‌که آن‌ها طلب کمک می‌کنند و کسی آن‌ها را یاری نمی‌کند.

۷- بصیرت محوری امام

امام حسین (علیه السلام) در انتخاب آگاهانه هدف و اختیار دادن به اصحاب خود برای خارج شدن از صحنه جنگ در شب عاشورا بسیار تلاش می‌کند.

من یاران و اصحابی وفادارتر، نیکوکارتر و خوب‌تر از یارانم نمی‌شناسم و خاندانی درست‌کارتر و صمیمی‌تر از خانواده‌ام سراغ ندارم. خدای بزرگ همه را از جانب من، پاداش نیکو عنایت فرماید. آگاه باشید، گمان نمی‌کنم بیش از همین روز، دشمن مهلت و امانم بدهد. آگاه باشید من به همه شما، اجازه رفتن می‌دهم. همگی آزادید و می‌توانید بروید. من بیعت خویش را از همگان برداشتم. هیچ تنگنایی نیست. شب و تاریکی را شتر راهوار خویش گیرید و جان از این معرکه بیرون ببرید. (کمرهای، ۱۳۷۶: ۲۲۰)

۸- مدیریت هوشمند منابع

استفاده بهینه از امکانات محدود (مانند تقسیم آب در محاصره) و سازماندهی نیروها بر اساس توانمندی (نقش حضرت عباس در حفاظت از آب) و (زَهِیر بن قین را در جناح راست یارانش و حبیب بن مظاهر را در جناح چپ یارانش، قرار داد و پرچمش را به برادرش عباس بن علی (علیه السلام) سپرد.)

کدگذاری دستورات و خطبه‌های امام حسین (ع) پیرامون تاکتیک‌ها و تکنیک‌های

نظامی:

کدها	خطبه‌ها و دستورات
<ul style="list-style-type: none"> • شناخت میدان نبرد • بصیرت امام (ع) 	<p>روز دوم محرم، به کربلا رسیدند. چون به آنجا رسید، فرمود: «نام این سرزمین چیست؟» گفته شد: کربلا. فرمود: «فرود آید که به خدا سوگند، اینجا، محل فرود آمدن مَرکب‌هایمان و ریخته شدن خون‌هایمان است! به خدا سوگند، این جا قبر ما می‌شود و به خدا سوگند، اینجا خانواده ما اسیر می‌شوند. این‌ها را جدم به من فرموده است.»</p>
<ul style="list-style-type: none"> • ایمن سازی خیمه‌ها • آرایش و استقرار خیمه‌ها • اهمیت دادن به حفظ جان و امنیت در برابر دشمن 	<p>امام حسین (علیه‌السلام) به سوی یارانش بیرون آمد و به آنان، فرمان داد که چادرهایشان را به هم نزدیک کنند و طناب‌های آن‌ها را در هم بتابند و خودشان، میان چادرها قرار گیرند و تنها سمتی را که دشمن از آن سو می‌آید، باز بگذارند.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • حفر خندق • شعله ور کردن خندق • ایجاد مانع و محدود کردن جهت حمله دشمن 	<p>سپس امام حسین (علیه‌السلام)، به‌جای گودی که در پشت خیمه‌ها قرار داشت و مانند جوی آبی بود، هیزم و نی آورد و در دل شب، آن‌ها را به شکل خندق درآوردند و هیزم و نی را در آن جا ریختند.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • تعیین جبهه‌های سه گانه • اعتماد به یاران وفادار • تقسیم مسئولیت بر اساس توانایی‌ها 	<p>زُهِیر بن قین را در جناح راست یارانش و حبیب بن مظاهر را در جناح چپ یارانش، قرار داد و پرچمش را به برادرش عباس بن علی (علیه‌السلام) سپرد.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • تأکید بر هویت و جایگاه معنوی خاندان امام (علیه‌السلام) 	<p>آیا من، فرزند دختر پیامبرتان و فرزند وصی و پسرعمویش، اولین ایمان آورنده به خدا و تصدیق‌گر پیامبرش در آنچه از نزد پروردگارش آورده است، نیستم؟ آیا حمزه سیدالشهدا، عموی</p>

	<p>پدرم نیست؟ آیا جعفر شهید و پروازکننده (با دو بال در بهشت)، عمویم نیست.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • تأکید بر هویت و جایگاه معنوی خاندان امام (علیه السلام) • لزوم شایسته سالاری در رهبری 	<p>ما خاندان نبوت و معدن رسالت و محل آمدوشد فرشتگان و جایگاه رحمت هستیم. خداوند، امور را با ما می‌گشاید و با ما می‌بندد؛ و یزید، مردی فاسق، شراب‌خوار، آدمکش و اهل فسق و فجور آشکار است. همانند منی، با کسی همانند او، بیعت نمی‌کند؛ ولی ما و شما، صبح می‌کنیم و منتظر می‌مانیم تا معلوم شود که کدام یک برای بیعت و خلافت، شایسته‌تر است.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • افشای فساد و باطل • مقاومت در برابر ظلم و دروغ • ایستادگی در برابر زورگویان 	<p>من از جدم رسول خدا شنیدم که خلافت برای خاندان ابوسفیان حرام است، هر وقت معاویه را در روی منبر دیدید، شکم او را بشکافید. اهل مدینه، معاویه را در بالای منبر پیامبر دیدند و دل او را نشکافتند، در نتیجه به خلافت فرزند پلید او یزید دچار شدند.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • تحقیر نسب دشمن • افشای فساد و باطل 	<p>ای پسر زن کبود چشم، تو می‌خواهی مرا بکشی یا او؟ به خدا، دروغ می‌گویی و پستی می‌کنی.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • تحریک عواطف انسانی • هشدار درباره نزول عذاب الهی 	<p>شما را می‌بینم که بر کاری گرد آمده‌اید که خشم خدا را برایتان می‌آورد و او را از شما، روی گردان می‌کند و موجب نزول عذابش بر شما می‌شود.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • اقناع مخاطب با مدارک • شفاف سازی با شواهد • استفاده از ابزار ملموس (شکاف سازی در سپاه دشمن) 	<p>ای عقبه بن شمعون! دو نامه از نامه‌های من در آن‌ها نوشته شده است را بیاورید. پس دو کیسه پر از روزنامه بیرون آورد و جلوی آن‌ها پهن کرد.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • خواندن اشعار حماسی (ایجاد انگیزه حماسی) • نقد اخلاقی جامعه 	<p>این قوم کافر شدند و از سابق، از ثواب الهی، پروردگار جن و انس روی گردان شدند. این قوم علی (علیه السلام) و فرزندش حسن (علیه السلام) را که پدر و مادرش بخشنده و کریم بودند کشتند. این قوم از روی خشم و کینه به یکدیگر</p>

	<p>گفتند: مردم را برای جنگ با حسین (علیه‌السلام) گرد آورید! فریاد از این قوم پست و رذل که جمعیت خود را علیه اهل حرم خداوند و پیامبرش (صلی‌الله علیه و آله) جمع کردند. سپس راه افتادند و به یکدیگر سفارش می‌کردند تا مرا برای رضایت کسی که پدر و مادرش ملحد بوده‌اند، به دام بیندازند.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • استراتژی تأخیر در جنگ برای خرید زمان • اولویت دادن به نماز، دعا، عبادت در شرایط سخت 	<p>به‌طرف آن‌ها برو اگر توانستی آنرا تا فردا تأخیر بینداز و حمله آن‌ها را امشب از ما دفع کن تا اینکه امشب برای پروردگاران نماز بخوانیم و دعا کنیم و استغفار کنیم زیرا خدا می‌داند که نماز برای او و تلاوت قرآن و دعای زیاد و استغفار را دوست دارم.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • تأکید بر عزتمندی • توکل به خدا در شرایط سخت • پناه بردن به خداوند برای محافظت از ظلم و سرکشی 	<p>به خدا، نه دست خواری به شما خواهیم داد و نه مانند بندگان فرار خواهیم نمود سپس فرمود: ای بندگان خدا همانا من به پروردگار خود و پروردگار شما پناه برم از اینکه آزاری به من برسانید، به پروردگار خود و پروردگار شما پناه برم از هر سرکشی که به روز جزا ایمان نیاورد.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • اخلاق مداری 	<p>امام در حساس‌ترین شرایط و تحت سنگین‌ترین فشارها اخلاق را فراموش نکردند؛ حتی در قبال دشمنان خود، آب دادن به حر و سپاهیان و حتی مرکب‌های آن‌ها، مروت و جوانمردی امام در مقابل دشمن را نشان می‌دهد.</p>

طبقه بندی کدها:

مفهوم	زیر مفاهیم	کدها
	<p>به‌کارگیری تکنیک‌ها و تاکتیک‌های مناسب</p>	شناخت میدان نبرد
		ایمن سازی خیمه‌ها
		آرایش و استقرار خیمه‌ها

منابع، امکانات و مقدرات	جنگی علیه دشمنان اسلام	حفر خندق
		شعله ور کردن خندق
		تعیین جبهه‌های سه گانه
		آرایش دادن زمین عملیات
	به کارگیری تکنیک‌ها و تاکتیک‌های مناسب روانی علیه دشمنان اسلام	تأکید بر هویت و جایگاه معنوی خاندان اهل بیت (ع)
		افشای فساد و باطل
		تحقیر نسب دشمن
		تحریک عواطف انسانی
		اقناع مخاطب با مدارک
		شفاف سازی با شواهد
		هشدار و آگاهی بخشی درباره نزول عذاب الهی
		ایجاد شکاف و دو قطبی سازی در سپاه دشمن
خواندن اشعار حماسی		
نقد اخلاقی جامعه		
منابع، امکانات و مقدرات منابع	به کارگیری تکنیک‌ها و تاکتیک‌های رهبری	استراتژی تأخیر در جنگ برای خرید زمان
		اولویت دادن به نماز، دعا، عبادت در شرایط سخت
		اهمیت دادن به حفظ جان و امنیت در برابر دشمن
		تأکید بر عزتمندی
		ایستادگی در برابر زورگویان
		مقاومت در برابر ظلم و دروغ
		توکل به خدا در شرایط سخت
		پناه بردن به خداوند برای محافظت از ظلم و سرکشی
		مدیریت هوشمند منابع
		اخلاق مداری

بحث و نتیجه گیری

برخلاف راهبرد نظامی کسانی که به دنبال کشتار و تجاوز و تسلط هستند، هدف نظامی و فرهنگی امام حسین (علیه السلام) از قیام عاشورا، اصلاح انحرافات ایجاد شده در دین الهی و سنت پیامبر (ص)، حفاظت از دین الهی و هدایت و رشد انسان‌ها بوده و بر اساس منطق و الگوی قرآنی تنظیم شده است. امام حسین (علیه السلام) از لحاظ دانش نظامی و جنگی، بسیار آگاه و باتجربه بود و با شناختی که از اندیشه نظامی دشمن داشت، به خوبی می‌دانست که در چنین شرایطی که اختیاری در انتخاب مکان مناسب ندارد و از جهت تعداد نفرات جنگی توازن مناسبی بین طرفین جنگ وجود ندارد، باید با درک موقعیت کربلا و استفاده از عوارض زمین، راهبردی دفاعی را با سرعت پیش‌بینی کند. بر اساس کدگذاری انجام شده این راهبرد دفاعی با آگاهی دقیق از محیط میدان نبرد و آرایش مناسب زمین عملیات که شامل: بهم بستن، ایمن سازی و چینش هلالی شکل خیمه‌ها، حفر خندق، شعله‌ور کردن خندق با آتش و تعیین جبهه‌های سه‌گانه بود.

اگر به واقعه عاشورا از منظر یک رویداد تبلیغی و رسانه‌ای بنگریم که هدف امام حسین (علیه السلام) در آن، برپایی دین پیامبر (صلی الله علیه و آله) و دعوت به سنت آن بوده است، استفاده از رسانه رجز و تاکتیک‌های دقیق و به روز روان‌شناختی همچون تبیین جایگاه هویت معنوی اهل بیت (ع)، نقد و افشاء باطل، نفی حکومت بنی امیه، معرفی و تحقیر نسب دشمنان، اقناع سازی و آگاهی بخشی و انذار از نزول عذاب به لشکریان دشمن، تحریک عواطف انسانی و خواندن اشعار حماسی در این رویداد را می‌توان علاوه بر کارکردهای رایج این ابزارها در آن دوران در راستای اهداف قیام و به مثابه یک ابزار تبیینی برای معرفی مواضع و اهداف قیام و رفع شبهات مطروحه از سوی دستگاه اموی بر علیه خاندان نبوی و دو قطبی سازی سپاهیان اموی دانست.

روش‌های امام حسین (علیه السلام) برای رهبری افراد نیز در جهت هدف ایشان تعریف شده است؛ به طور مثال آگاهی‌بخشی و اقناع سازی، بصیرت بخشی، مدیریت هوشمند منابع (تقسیم وظایف بر اساس توانایی‌ها و استفاده بهینه از منابع محدود)، اخلاق مداری، احکام مداری در رهبری امام نقش بسیار پررنگی ایفا می‌کند. آگاهی بخشی امام، تمام مخاطبان ایشان را شامل می‌شود. مخاطبانی از لشکریان اموی در صحنه کربلا گرفته تا مردم تمام دوران پس از حیات مادی امام! امام (علیه السلام) در خطبه‌های خود با استناد به قرآن و تاریخ و با استفاده از

استدلال‌های مستند و تبادل سازی، حقانیت قیام را اثبات می‌کرد. اخلاق مداری امام (علیه السلام) و قدرت نرم معنوی اخلاق ایشان باعث تبدیل شکست ظاهری به پیروزی پایداری تاریخی شد.

منابع عربی

- قرآن کریم.
- ابن اثیر، علی بن محمد. (۱۳۸۵ ق). **الکامل فی التاریخ**. بیروت: انتشارات دار صادر.
- ابومخنف، لوط بن یحیی. (بی تا). **وقعة الطف**. مصحح: غروی، محمدهادی. (۱۴۱۷ ق). قم: مؤسسه النشر الإسلامی.
- بلاذری، احمد بن یحیی. (۱۳۹۷ ق). **انساب الاشراف**. بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- خوارزمی، موفق بن احمد. (۱۴۲۳ ق). **مقتل الحسین (علیه السلام)**. بی جا: انتشارات انوار المهدی.
- راوندی، قطب‌الدین. (۱۴۰۹ ق). **الخرائج و الجرائح**. قم: مؤسسه امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف.
- شریفی، محمود و دیگران. (۱۳۸۳). **موسوعة کلمات الحسین**. قم: دار الاسوه للطباعة.
- قمی، شیخ عباس. (۱۳۸۴). **منتهی الآمال**. بی جا: انتشارات هجرت.
- مجلسی، محمدباقر. (بی تا). **بحار الأنوار**. بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.
- مقرر، عبدالرزاق. (۱۳۹۱ ق). **مقتل الحسین (علیه السلام)**. بیروت: مؤسسه الخرسان للمطبوعات.

منابع فارسی

- ابن شعبه حرانی، ابومحمد. (بی تا). **تحف العقول عن آل الرسول**، ترجمه: حسن‌زاده، صادق. (۱۳۹۶). قم: انتشارات نگاران قلم.
- ابن طاووس، علی بن موسی. (بی تا). **لهوف**. ترجمه: میرطالبی، ابوالحسن. (۱۳۸۶). قم: انتشارات دلیل ما.
- اسفندیاری، محمد. (۱۳۹۵). **عاشورا شناسی**. قم: انتشارات صحیفه خرد.
- اصفهانی، عابد. (۱۳۹۱). **دایرةالمعارف تشیع**. تهران: انتشارات حکمت.
- بابازاده، حمیده. (۱۳۹۷). **تحلیل محتوای مکاتبات و مذاکرات امام حسین (علیه السلام) در جریان قیام عاشورا و تخریب مدل منطقی آن**. مطالعات قرآن و حدیث. (۲) ۲۲، ۱۶۸ - ۱۳۵.
- بهشتی، ابوالفضل. (۱۳۸۲). **فلسفه و عوامل جاودانگی نهضت عاشورا**. قم: انتشارات بوستان کتاب.
- پژوهشکده تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه. (۱۳۸۱). **راهبردهای عاشورا**. قم: ستاد نمایندگی ولی فقیه در سپاه.
- جعفریان، رسول. (۱۳۸۸). **تأملی در نهضت عاشورا**. قم: انتشارات علم.
- خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۶). **دو امام مجاهد**. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- خمینی، سیدروح الله. (۱۳۷۶). **صحیفه نور**. تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- خوارزمی، موفق بن احمد. (۱۴۲۳ ق). **مقتل الحسین**. ترجمه: بنافی، غلامحسین. (۱۳۹۴). تهران: انتشارات مترجم.
- دوروزه، موریس. (۱۹۵۷ م). **جامعه‌شناسی سیاسی**. ترجمه: ابوالفضل قاضی. (۱۳۷۶). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- رضوانی، علی‌اصغر. (۱۳۹۰). **واقعه عاشورا و پاسخ به شبهات**. قم: انتشارات مسجد مقدّس جمکران.
- رهنما، زین‌العابدین. (۱۳۹۸). **زندگانی حضرت امام حسین (علیه‌السلام)**. تهران: انتشارات زوار.
- زبیدی، محمدمرتضی. (بی‌تا). **تاج العروس من جواهر القاموس**. تحقیق: احمدفراج، عبدالستار. (بی‌تا). بیروت: انتشارات دارالهدایة.
- زرگری، غلامحسین. (۱۳۸۶). **نهضت امام حسین (علیه‌السلام) و قیام کربلا**. تهران: انتشارات سمت.
- سبحانی، جعفر. (۱۳۸۹). **منشور عقاید امامیه**. قم: انتشارات مؤسسه امام صادق (علیه‌السلام).
- سبحانی، جعفری. (۱۳۷۸). **ویژگی‌های عمومی مدیریت از دیدگاه اسلام**. تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- سلیمانی، جواد. (۱۳۸۰). **نخستین گزارش مستند از نهضت عاشورا**. تهران: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- شجاعی، محمدصادق. (۱۳۸۷). **توکل به خدا**. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- شریفی، محمود، ودیگران. (۱۳۸۳). **فرهنگ جامع سخنان امام حسین (علیه‌السلام)**. ترجمه: موبدی، علی. (۱۳۹۹). تهران: انتشارات چاپ و نشر بین‌الملل.
- شفیعی، ع. (۱۳۹۳). **طراحی الگوی رهبری در اسلام و اعتباربخشی آن**. (رساله دکتری، دانشگاه تهران).
- شمس‌الدین، محمد مهدی. (۱۳۸۶). **قیام حسینی زمینه‌ها و پیامدهای انسانی**. ترجمه: معموری، محمدجواد. (۱۳۸۶). قم: کلمة الحق.
- شوشتری، جعفر. (۱۳۸۰). **ویژگی‌های امام حسین (علیه‌السلام)**. ترجمه: کریمی، علی. (۱۳۸۰). قم: انتشارات حاذق.
- شهیدی، سیدجعفر. (۱۳۷۱). **قیام امام حسین (علیه‌السلام)**. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- ضیایی، حمید. (۱۳۸۵). **جامعه‌شناسی تحریفات عاشورا**. تهران: انتشارات هزاره ققنوس.
- طالقانی، محمود. (۱۳۵۸). **جهاد و شهادت**. تهران: انتشارات حنیف نژاد.
- طبری، محمد بن حریر. (بی‌تا). **تاریخ طبری**. ترجمه: پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۷۵). تهران: انتشارات اساطیر.
- علیزاده سورکی، مهدی. (۱۳۷۸). **نظریه‌های عاشورا**. قم: انتشارات پارسیان.
- عیوضی، محمدرحیم. (۱۳۹۰). **زمینه‌های تاریخی - اجتماعی - سیاسی شکل‌گیری نهضت عاشورا**. تاریخ نامه ایران بعد از اسلام، سال اول، شماره دوم، ۹۵ - ۷۱.
- فروتنه، ع. (۱۳۸۸). **اصول اخلاقی نهضت عاشورا** (پایان‌نامه کارشناسی ارشد).
- فؤادیان دامغانی، رمضان. (۱۳۶۴). **سیری در جهاد**. تهران: انتشارات فرهنگ انقلاب اسلامی.
- کاظم پور، ع. (۱۳۸۸). **مطالعه و بررسی استراتژی پیشوایان دین در ارتباط با مدیریت سیاسی جامعه** (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران).

- کتابی، ابراهیم. (۱۳۹۵). **الگوی رهبری امام حسین (علیه السلام) در قیام عاشورا**. مدیریت اسلامی، (۳) ۲۴. ۱۴۵ - ۱۲۹.
- گروه مدیریت دفاعی دانشکده دفاع ملی. (۱۳۸۹). **مطالعه تطبیقی در اندیشه نظامی**. تهران: انتشارات دانشگاه دفاع ملی..
- مجلسی، محمدباقر. (بی تا). **بحار الأنوار**. ترجمه: موسوی همدانی، ابوالحسن. (۱۳۶۳). تهران: انتشارات کتابخانه مسجد ولی عصر.
- محدثی، جواد. (۱۳۷۴). **فرهنگ عاشورا**. قم: انتشارات معروف.
- محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۸۸). **دانشنامه امام حسین (علیه السلام)**. قم: انتشارات دارالحدیث
- مطهری، اعظم و حسین. (۱۳۸۸). **عبرت در سیره‌ی امام حسین (علیه السلام)**. قم: انتشارات مطهری.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۶۴). **حماسه حسینی**. تهران: انتشارات صدرا.
- مفید، محمدین محمد. (بی تا). **الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد**. ترجمه: رسولی محلاتی، سید هاشم (بی تا). تهران: انتشارات علمیه اسلامی.
- نجمی، محمدصادق. (۱۳۷۰). **سخنان حسین بن علی از مدینه تا کربلا**. قم: انتشارات نبوغ.
- یآوری، ح. (۱۳۹۴). **الگوی جهاد در قرآن کریم و کاربست آن در نهضت عاشورا** (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (علیه السلام)).